

EERIK PURJE

VAKAMAAST AAKRITENI

Monodialoog Tõnu Õnnepalu
„Aakri“ lugejaga

Toimetaja Mari Tuuling
Kujundaja Kaspar Ehlvest
Küljendaja Erje Hakman

© Autor ja kirjastus Argo, 2020

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-38-8

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

VAKAMAAST AAKRITENI.....	7
Kolmveerand sajandit eestluse elukooli.....	9
Järeleksam	13
Väliseesti keel	23
Väliseestlase portree kõverpeegliga kõrvuti.....	26
Välis-Eesti kultuur(itus)	34
Õigustest ja kohustustest.....	40
Pagulasest väliseestlaseks.....	48
Kotiriidest kardin	55
Tagasipöörduja profiil	63
<i>Coda</i>	71
TEINE VAKAMAA.....	75
Lisapala	77
Leidmiselauludega suul.....	79
Surmani plika, armastaja läbi aegade	83
Kodutuna kodumaal	87
Avarustest, avastustest, austusest	90
Ekskursioon kahetahulisele mälumaastikule	93
Kui kõrb kõmiseb vastu.....	95
Suur on, Eesti, su RAM.....	98

Kristalset kodumaist kunsti.....	101
Kas muusikal on sugu?	104
Soe suudlus Endla teatrilt	107
Lärmipidu Läti Majas	111
Kuväärta kiri Seemanni Sepule.....	115
Jottveeuputus Tartu College'is	118
Kus laul, seal Lauri Breede.....	121
„Leegionäride“ järellainetusi	124
Nädala portree: Aga mina tahan lauljaks saada!	130
Eerik Purje: „Olen rekordimees – Eesti romaanikirjanike hulgast pole ma teisi 90-aastasi debütante leidnud.“	135

VAKAMAAST AAKRITENI

Kolmveerand sajandit eestluse elukooli

Eestluse elukool on muidugi kestnud palju kauem, kuid käesoleval kuul möödub seitsekümmend viis aastat päevist, mil see kool jagati kahte paralleelklassi, mille vahele tõmmati tugev kõlakin-del ja läbipaistmatu raudkardin. Mõlemas klassis õpetati sama ainet erineval viisil ja igasugune kontakt nii õpilaste kui ka õpetajate vahel oli pikkadeks aastateks kindlalt välistatud. Kummas klassis keegi oma õpinguid jätkas, seda määras paljudel puhkudel juhus. Kellel oli võimalik valida, pidi oma valiku tegema enamasti hetkeimpulsi mõjul, pikaks kaalutluseks kellelegi aega ei antud.

Nende ridade kirjutaja on üks nooremaist, kes sel saatuslikul ajal teadlikult valis selle poole, mis jäi väljapoole kodumaa pinda. Mitte suurest tarkusest ega ettenägelikkusest, vaid lihtsalt kuulates südame häält. Valitud pool ei olnud vale ega õige, langetatud otsus polnud tark ega rumal, hea ega halb. See oli üks kahest võrdselt ängistavast võimalusest, mida ajaloosündmuste suunajad Eesti inimestele küünilise hoolimatusega pakkusid.

Mida selline sunderaldatus endaga kaasa tõi, kuidas see meie rahva terviklikkust nõrgendas, on üldiselt teada. Nüüd, kus lahutav kardin on ammu puruks käristatud, oleks sobiv vaadelda neid elemente, mis võimaldavad meid rahvana tugevamaks muuta. Kaotatu leinamisega peaksime ammu olema ühel pool;

kultiveerigem seda, mis meile alles jäi, ja tundkem uhkust sellest, mida uut oleme saavutanud.

Kõike, mida see elukool mulle on õpetanud ja mille aastate kogemus on veendumuseks küpsetanud, olen ma oma kaas-õpilastega jaganud avalike kõnede, artiklite ja raamatute kaudu. Alljärgnev on lühikokkuvõte olulisimast.

Pole viljatumat ega destruktiivsemat tegevust kui kodu- ja väliseestluse mõistete vastandamine. Väliseestlus on olemas ja jaguneb omakorda, sel on mitu erinevat värvingut, kuid ükski sidekriipsueestlus ei tohi kõigutada meie ühtekuuluvust. Kõik, mis paikneb eespool sidekriipsu, on lahutav, sidekriipsule järgnev on ühendav, sellele peame panustama. Ma ei väsi rõhutamast: mida enam me erineме, seda enam me sarnaneme. Väljendit „erinevus rikastab“ on palju kasutatud vales tähenduses, praegusel juhul peab see paika.

1944. aasta septembris saeti maha eestluse elupuu latv, kuid puud välja juurida ei suudetud. Saetud ladva kõrvalt võrsusid uued oksad, mis hargnesid mitmesse suunda laiali; nii kaugele, et üks ei ulatunud nägema teist. Ka mahasaetud latv ei jäänud kangu, vaid sirgus uuesti ja tõukas oma krooni trotslikult taeva poole. Juurtest imbuv elumahl toitis aga kõiki harusid ja toidab tänaseni. Harudest pudenes seemneid võõrasse mulda, kuid ka nendest võrsunud puude viljad on eestimaigulisemad, kui arvatakse.

Kui võrdluseks vaadelda sõjaeelse eestluse elupuud, siis näeme, et selle harud olid üksteisest kaugemal kui praegu ja erinevus suurem. Saarte kalur, Mulgimaa suurtalunik, Avinurme puutöömeister ja Petseri kausisetu ei erinenud üksteisest vaid elustiili poolest, nad vajasid üksteisega suhtlemiseks tõlki. See ei takistanud neid külg külje kõrval võitlemast, kui kodumaa oli ohus. Miski ei lähenda inimesi üksteisele nii kindlalt kui ühine vaenlane. Ärgem tehkem täna seda viga, et muutume iseenda kõige kurjemaks vaenlaseks.

Praeguses väliseestluses on kolm erinevat kategooriat, mille piirid muutuvad aina hägusemaks: 1944. aasta põgenikud, nende järeltulijad ja uued hilisemad juurdetulijad. Esimesed on avalikkuse areenilt lahkumas, teise kahe ühinemine toimub visamalt, kui sooviksime, kuid see toimub, kui viitsime mõelda ja tajuda, kust me kõik oma ühist rahvuslikku elumahla ammutame. Võib tõesti olla eestlane igal pool, kuid ainult siis, kui eestluse baas on kindel, kui me ei unusta lähteallikat. Globaalne eestlus ilma Eestita on nonsenss.

Kui nüüd kolmveerandsajandiliselt distantsilt vaadelda seda septembrit, mis jagas eesti rahva lahkujaiks ja jääjaiks, siis paneb imestama, kui puudulikult mõlemate järeltulijad mõistavad tollase käitumise motiive. Võttis aastakümneid, enne kui paljud tänastest kodueestlastest hakkasid aru saama, et lahkuti enda arvates vaid lühikeseks ajaks. Kõigis küdes veendumus, et uus okupatsioon on ajutine ega jää püsima. Paljud tänastest väliseestlastest ei taipa aga ikka veel, et täpselt sama veendumus mõjutas teisi paigale jääma. Selles osas mõtlesime kõik ühtemoodi. Küsimus oli vaid, kuidas seda lühikest ajaperioodi eestluse ja iseenda julgeoleku huvides otstarbekamalt kasutada.

Teadnuksime me tollal, milliseks olukord kujuneb, oleksid paljud langetanud teistsuguse otsuse. Nii mõnedki jääjad oleksid lahkunud, nii mõnedki lahkujad oleksid jäänud. Küsigem nüüd: milline oleks pilt sel juhul praegu? Julgen oletada, et laias laastus samasugune. Ka üksteisele vastandumise mõttes. Mõlemapoolsed karmid kriitikud oleksid samad, kuid kriitika objektid oleksid vastassuunalised.

1944. aasta sügisel vajas eestlus nii lahkujaid kui ka jääjaid. Ühteledele omistati rahvasaadiku roll – teavitada vaba maailma ülekohtust, mis meie rahvale osaks sai. Teiste hooleks jäi hoida kodumuld viljakandev ja kolle soe. Meie rahvuskultuuri, eesti keelt ja meelt püüdsime hoida ja arendada mõlemad. Kummalegi polnud see ülesanne kergete killast. Kui hästi me siinpool enda

omaga toime tulime? Kindlasti võinuksime teha rohkem ja paremini, kuid päris viljatu meie tegevus ei olnud. Teise poole saavutuste hindamiseks ei pea ma end pädevaks. Nüüd, kus ühine eesmärk on ammu saavutatud, ei tohiks olla ülemäära tähtis, millist teed pidi keegi selle eesmärgini jõudis. Nautigem vabadust, kuid ärgem unustagem selle lahutamatuid kaaslasi: kohustust ja vastutust.

Eestluse elukool pole lakanud tegutsemast. Minu õpingud on aga kestnud piisavalt kaua, et julgen ülaloodud ridu esitada eksamitööna hindamiskomisjonile. Mõõtku iga lugeja neid oma arssinaga ja vaagigu isikliku margapuuga.

Väliseesti keel

Kuule, hea sõber, kas sina seda väliseesti keelt valdad, milles misantroopi Kanada metsades kõnetati ja millest ta haritud inimesena ikkagi aru sai? Mina, nagu eelpool tähendasin, ei valda. Samas tunnen hirmu, et äkki ma enese teadmata just selles keeles sulle kirjutan. Või ei olegi see väliseesti keel, vaid Põhja-Ameerika keel, millest kümne-kahekümne aasta pärast on väidetavalt järel vaid riismed? Päris sama see ei saa olla, sest nii välis- kui ka päriseestlasi leidub mitmel pool mujalgi, ja mitte ainult sadamates nagu Hemingway päevil.

Mäletan ränka pettumust, mis mulle kunagi osaks sai. See oli 1949. aastal Austraalias, kuhu olin Saksamaa põgenikelaagrist välja rännanud. Olin 22 aastat vana ja hästi tark, nagu selles eas ikka ollakse. Teadsin, et sellel mandril leidub sinna enne sõda rännanud eestlasi, mõned juba esimese maailmasõja sündmuste keerises. Et nende eesti keel kõlab väga kummaliselt, selles olin kaljukindel, kuid kui kummaliselt just – seda tahtsin oma kõrvaga kuulda. Melbourne'is tegutses Eesti Selts, nende rajatud ja teise maailmasõja põgenikega täiendatud. Juhatuses leidus mõlemaid, kuid rääkimisviisi järgi polnud ma suuteline eristama, kes kumbagi kategooriasse kuulub. Aga kes neist varemsaabunuist oli päritolult saarlane või võruke, selle tabasin küll ära.

Säh sulle kooki moosiga! Ei leidnud eest ühtki poluvernikut, kelleks nad olin mõttes ristunud. Tänasin vaid vaikselt õnne, et

oma veendumust valjuhäälselt polnud väljendanud. Kõik olid päris harilikud eesti inimesed, kellega mahtusime kenasti ühe laua taha ära. Edaspidi muidugi tabasime nende kõnepruugis uusi sõnu ja enne kui aru saime, olime ise ka need omaks võtnud. Kottitsat meil kellelgi ei olnud, kuid mitmed ostsid varsti maja, viisid ettenähtud päeval karbitsa välja, maksid morgitsat ja kirusid, kui suuerits umbe läks. Sinki ei pannud keegi säilitamise ja hõrgutava maitse huvides suitsu, sinna kallati reovesi.

Kui tung muusikalise hariduse järele sundis mind endale klaveri muretsema, siis küsis üks kaaspagulane, kas ostsin teise käe klaveri. Vastasin, et leidsin sellise, millel võib mängida emma-kumma käega, vahel lasen mõlemaga korraga. Nojah, ega mu jõud muidugi uuele klaverile peale ei hakanud, pidin pruugituga leppima, kuid kas ausameelne küsija mu vastusest sõbralikku tõgamist välja lugeda oskas, selles pole ma päris kindel.

Et tubafori tundma õppida, selleks pidin Austraaliast Kana-dasse ümber asuma. Torontos leidis palju eestlastest ehitusmehi, kelle sõnavaras oli see igapäevane asi. Sellessamas linnas tutvusin ja sõbrunesin ka kunagisest soomepoisist katoliku preestri Vello Saloga, keda vaimulik seisus polnud sõdurihuumorist võõrutanud. Tema lemmiknaljade hulka kuulus lugu peole ruttavast abielupaarist, kus mees ergutab naist: „*Honey*, pane *party*-kleit selga!“ Millele „hani“ vastab: „Kannata veidi, mul alles tissid pesemata.“

Kui Toronto Eesti Meeskooriga 1964. aasta sügisel Euroopa-reisile läksime, olin taas kehevil ja teritasin meeli, et Rootsi eestlaste keelepruugist midagi võõrapärast tabada. Olin kindel, et see mul õnnestub, ma ei osanud ju sõnagi rootsi keelt. Taas tabas mind pettumus. Ainult üks varemkuulmatu väljend hakkas kõrvu, kuid ma ei osanud seda rootsipäraseks pidada. Keegi perekonnaisa vestles oma pisipoja- või tütreaga ning kostis iga selle ütlemise peale pooleldi imestavalt: „Jahsoo!“ Alles aastaid hiljem sain teada, et see on puhas rootsikeelne väljend, kuigi kirja-pildis teistsugune.

On kõik need näited nüüd väliseesti keelest? Kardan, et mitte. Selliseid värvikaid „keelerikastamisi“ võis kogeda juba kodumaal, enne pagulaseks hakkamist. Meenub lugu, mille rääkis mu hea sõbra ema, kes Eestist Austraaliasse poja juurde tuli ja hiljem koos selle perega Kanadasse asus. Narva lähistelt pärit naisterahvas oli noore tütarlapsena kuulnud kõneldavat aurulaevast ja põles igatsusest seda näha saada. Kui ta siis lõpuks *pristan'*i (vabandust – sadamakaille) viidi ja laeva näidati, oli piigake pettunud: aurulaev polnud midagi muud kui harilik *parahod*.

Teine põhjaranniku daam väitis, et ta oma elu esimesed jalutuskäigud tegi alles Saksamaal põgenikelaagris. Nooruseas ta Narvas sõbrataridega kuläitas ja hiljem Valgas elades patseeris. Teinekord tuleb isamaa maha jätta, et emakeel selgeks saada.

Mis mind tänapäeva keelepildis kohutab, ei ole erinevus kodu- ja väliseesti keele vahel, vaid hoopis nende hirmutav sarnasus. Me kumbki ei väljenda end enam eesti keeles, meie ühiskeeleks on saanud *englonian*. Ainus vahe on, et nii mõnigi väliseestlane häbeneb seda, samas kui kodueestlaste hulgas on sellega uhkel-dajaid. Kui nii edasi läheb, siis on sellest keelest, mis lauliku suus kunagi kuninglikult kõlas, paari-kolmekümne aasta pärast järel vaid riismed. Kui sedagi.